

ISEVALITSEMISE RIITUSED

KUNINGLIKUD PEOD JA TSEREMOONIAID

MARGUS LAIDRE

Igaühele meist meenub kindlasti mõni suurem pidustus või tseremoonia, mille passiivne või aktiivne osaleja oleme olnud. Tagantjärele mäletame mitte niivõrd nende kulgemise viisi kui võrd meeolu ja muljeid. Kõikide sarnaste ürituste lahutamatu komponent on mitmesugused sümbolid (lipud, loosungid, dekoratsioonid jms), mis peavad vahendama ja võimendama pealtvaatajatele elik osavõtjatele teatud sõnumit. Kõikidel ajastutel on rituaalid ja tseremooniad etendanud potentsiaalselt suuremat rolli monarhiate ja totalitaarsete režiimide juures. Neist pole vabad ka uuema aja demokraatiad, kes küll osaliselt vanu riituseid likvideerides on teisalt pakkunud asemele eneste loodud uusi. Seejuures pole esiplaanil kaugeltki meelelahutuslik aspekt, et tuua vaheldust inimeste töisesse argipäeva, vaid võimude (varjatud) läkitus oma identiteedi loomiseks, legitimeerimiseks või tugevdamiseks. Kuigi elu tseremoniaalne külg on tänaseks palju oma kunagisest tähendusest kaotanud, ei saa seda igandiks pidada ka informatsioonitehnoloogia ajastul.

Pidustustele eelnesid sageli mitu kuud kestnud ettevalmistused, sellega kaasnesid suured kulutused ja palju tööd ning kulminatsiooniks oli harilikult vaid paar päeva väldanud üritus ise. Kuidas mõista kõiki neid ponnistusi, mille lõppeesmärk oli midagi nii kiirelt mööduvat, põgusat ja ajutist ning millest tuleviku tarbeks jäid maha üksnes kirjeldused ja kujutised? Selle küsimuse püstitab enda raamatus Stockholmi Rahvusmuuseumis (*Nationalmuseum*) oma igapäevast leiba teeniv **Mårten Snickare**, kes

1999. aasta aprillis kaitses Uppsala ülikoolis doktorikraadi kunstiajaloos nimetatud teemal (*Enväldets riter: Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*. Raster förlag, Stockholm, 1999, 254 s). Nagu ütleb juba teose pealkiri, on tähelepanu keskmes kuninglikud peod ja tseremooniad Rootsis absolutismi ajajärgul. Konkreetset on käsitletud kuninganna Ulrika Eleonora Vanema sissesõitu Stockholmi ja kroonimist 1680. aastal, tema matuseid 1693. aastal, Karl XI matuseid, Karl XII kroonimispidustusi 1697. aastal ning võidupidu 1701. aastal. Eesti ajaloo seisukohalt on ettearvatult iseäranis huvipakkuv just viimane episood, mis kajastab Narva lahingu meil seni vähetuntud tähistamist kuningriigi pealinnas.

Toodud nimekirja omavahel lausa füüsiliselt ühendavaks lüliks oli Nicodemus Tessin Noorem (1645–1728), kes oli kõikide loetletud tseremooniade peakorraldaja. Sündinud kuningliku arhitekti pojana, oli tema tulevik paljuski ette määratud. Matemaatika ja ehituskunsti õpingutele Uppsalas järgnes mitu aastat kestnud õppereis väljaspool riigipiire eesmärgiga tutvuda lähemalt Mandri-Euroopa arhitektuuriga. Algselt avaldas noormehele suurimat mõju saksa vürstlik peo- ja tseremooniatraditsioon, millele järgnes lähenemine prantsuse ja iseäranis rooma koolkonnale. Olulisemad eeskujud leidiski Tessin lõpuks Roomast, kus ta veetis ühtekokku neli aastat. Itaalia arhitektidest jättis talle sügavaima mulje Gianlorenzo Bernini (1598–1680), kes paavstlikus Roomas etendas niisama täendusrikast rolli, nagu see hiljem sai osaks Tessinile endale Karl XI ja Karl XII aegses Stockholmis. Mõlema mehe töövaldkonnad ulatusid linnaplaneeringust teatristsenograafiani ning tseremooniade korraldamiseni.

Veel Roomas viibides nimetati Tessin 1676. aastal Rootsi õuearhitektiks ning viis aastat hiljem lossiarhitektiks. Järgnevatel kümnenditel saavutas ta kuningakoja tugeval toetusel sellise positsiooni Rootsi kunstielus, mis oli pretsedenditu võrreldes nii tema eelkäijate kui ka järeltulijatega. Karjääriredelil edasi liikudes lisandusid Tessinile ajapikku järgmised ametid ja tiitlid: kammerhärja, riigi esimene intendant (vastutusala kogu kuningliku kunsti- ja ehitustegevuse üle), õuemarssal, kuninglik nõunik ja krahv.

See, et Tessin pidas arhitektuuri primaarseks ja kõike ülejäänut n-ö abikunstiks, üllatab ilmselt väheseid. Huvipakkuv on aga tema äärmiselt laiahaardeline tõlgendus arhitekti tegevus- ja kompetentsivaldkondadest, hõlmates skulptuuri, maali, aiandust (ka purskkaevud), mehhaanikat ja pidusid.

Esmapilgul tundub side arhitektuuri ja pidude vahel olevat otsitud. Lähemal vaatlemisel leiab aga nende vahel rohkesti kokkupuutepunkte. Peod ja tseremooniad leiavad aset ruumis – lossisaalides ja kirikutes, tänavatel ja väljakutel. Seejuures pidid need ruumid vastama spetsiifilistele praktilistele ja esteetilistele nõuetele. Nad pidid suutma mahutada nii osavõtjaid kui ka pealtvaatajaid ning olema ühtlasi peo või tseremoonia väärikas raamistik ning aitama kaasa selle mõju suurendamisele ja sisu selgitamisele. Tessini plaanidesse kuulus lausa tseremooniade läbiviimiseks suursuguse kiriku ehitamine Stockholmi, kuid see unistus ei täitunud.

Pidu ja arhitektuur on seega omavahel intiimselt ühendatud. Pidu toimub arhitektuuri pakutud välises raamis, kuid samas muudab ta arhitektuuri peo või tseremoonia üheks osaks, annab talle uue rüü ning uue sisu. Tegelikult olid tseremooniaks määratud ruumid juba eelnevalt olemas. Arhitekti ülesandeks jäi nende ehtimine ja dekoreerimine, mis pidi ruumi viima kooskõlla tseremoonia mõttega.

24. novembril 1680. aastal, mis juhtus olema kolmapäev, äratati Stockholmi elanikud trummipõrina ja fanfaarihelidega juba kell kolm hommikul. Algamas oli Rootsi uue kuninganna Ulrika Eleonora pidulik sissesõit pealinna.

Kella ühe paiku pärastlõunal tollivärvade juurest liikuma hakanud protsessiooni visuaalseks ja ka tegelikult magnetiks oli loomulikult taani päritolu kuninganna ise, kes sõitis üksinda kallis rohke kulla ja hõbedaga brodeeritud tõllas, mida vedas kuus hobust. Kõigil neil olid kuldbrodeeringu ja kalliskividega kaunistatud sadulavaibad. Kuninganna tõlda ümbritses 24 hellebardidega relvastatud ratsatrabanti ning sama palju lakeisid jalgsi, kõik rietatud sini-kollastesse ning rikkalikult hõbe- ja kuldlintidega kaunistatud rõivastesse. Tõlla taga ratsutas 12 paaži, nemadki rüütatud kollasesse ja sinisesse. Edasi järgnes neli kuninglikku paraadtõlda, neist kaks esimest tühjalt, tähistades kuninga ja leskkuninganna sümboolset kohalolekut, kes ise ootasid protsessiooni saabumist lossis. Kuninglike tõldade ette rakendatud hobuste värviskaala ulatus esimese ekipaaži valgest ehk pärlivärvist järgmise nn õunhallini, kuni viimase tõlla mustade ratsudeni välja.

Protsessioonis osales veel ümmarguselt paar tuhat ratsa- ja umbes sama palju jalaväelast; rüütelkonna, õukonna ja kõrgema sõjaväelise juhtkonna esindajaid. Tänavääri palistava rahvahulga pilku köitsid trabantide helklevad turvised, ihurügemendi lehvivad lipud, aadlimeeste rikkalikult kaunistatud uhked riided jms. Visuaalsele muljele lisandus kapjade plagin tänavasillutisel, timpanite ja trompetite kõlavärvid jne.

Põhjapoolse tollivärava juures ootasid kuningannat Stockholmi vaimulikkond, linna-pea ja raad. Siin kõrgus ka kaks triumfiväravat – esimesed protsessiooni raamistavad kaunistused. Neid ehtisid omakorda mitmesugused inskripsioonid ja sümbolid. Need polnud lihtsad dekoratsioonid – igas detailis oli sõnum pealtvaatajatele. Triumfiväravad püstitati käepärasest materjalist, arvatavasti puidust ja linasest lõuendist, ning kaunistati maalingute, kuldamise ja marmoreeringuga. Hoolimata oma efemeersest elueast väärib triumfikaar kohta Rootsi arhitektuuriajaloos, sest just selle kaudu tõi Tessin oma kodumaale Rooma baroki.

Lossi siseõues ootas Ulrika Eleonorat leskkuninganna (Karl XI ema Hedvig Eleonora), kes saatis ta treppidest üles, kus kõige ülemisel astmel ootas juba kuningas ise, juhatahes oma abikaasa temale ettenähtud ruumidesse. Pärast suurtükisaluuti oli esimese päeva ametlik tseremooniaosa lõppenud.

Järgmisel päeval toimus kuninganna kroonimine. Lossi kogunesid riiginõunikud ja aadel, ülejäänud seisuseid manitseti lõuna paiku, kui helistati kirikukelli, võtma kohad sisse jumalakojas. Riigimarssal Stenbocki märguande peale asus kroonimisrongkäik teele. Kõik läksid jalgsi, kusjuures kogu teed lossist Suurkirikuni (Storkyrka) kattis punane vaip. Seekord osalesid protsessioonis ka kuningas ja leskkuninganna.

Kirikuksel tervitasid Ulrika Eleonorat kogu riigi piiskopid ja juhatasid ta pühakotta. Peenematele külalistele oli parema ülevaate saamiseks ehitatud provisoorsed tribüünid ning kiriku interjööri sündmuse puhuks eriliselt kaunistatud (lk 65–68). Kuninganna viidi altari ette, kus seisis hõbetroon. Ulrika Eleonora võttis seistes vastu kroonimismantli ja laskus seejärel põlvili. Peapiiskop võidis tema meeleskohti ja randmeid püha õliga. Võidmine oli kroonimistseremoonia keskne akt, mida mõtestas piiskopi lausunud sõnade sisu: võim valitsemiseks on antud Jumala poolt, regent peab võimu täitmisel silmas pidama Jumala au ning maa ja rahva head käekäiku.

Seejärel istus kuninganna hõbetroonile ning võttis peapiiskopi käest vastu krooni, skeptri ja riigiõuna. Märguande peale andis heerold valjult hõigates ka rahvale teada, et nüüd on Ulrika Eleonorast saanud Svea ja Göta maade koos nende juurde kuuluvate provintsidega kuninganna ja ei keegi muu. Lossist kõlasid kahuripaugud, millele vastasid teised suurtükipatareid linnast. Vahipostidel asuvad sõdurid assisteerisid omakorda musketilaskudega. Protsessioon pöördus tagasi samas järjekorras nagu tulles, kuningann

na nüüd kroonitult ning skepter ja riigiõun käes. Tema järel kõndis varameister Jacob Sneckenberg, visates tee ääres seisjatele kroonimisrahasid – hõbemünte kuninganna portreega ühel ja kuningliku krooniga teisel poolel.

Õhtul toimus lossis pidusööming. Lossiesine oli kaunistatud kuuseokstega ning piltide ja inskripsioonidega, mis kõik ülistasid vastkroonitud kuningannat. Oli valmistatud ka poisslast kujutav purskkaev kahe mõõdukusesarvega. Kogu söömaaja vältel jooksis lihtrahva jaoks ühest sarvest punane ja teisest valge vein ning vardasse oli aetud terve härg.

Pidustuste finaalsiks oli ilutulestik järgmise päeva õhtul. Tollele ajajärgule oli tüüpiline, et tulevargi baasi moodustas kättesaadavast põlevast materjalist ehitatud kindlus, kust tulistati rakette ja lasti suurtükikogupauke. Harilikult pandi ilutulestiku lõpul kogu krempilile tuli otsa. Selle konkreetse ilutulestiku teemaks oli rahu triumf sõja üle. Konstruksiooni keskpunktis seisis torn, mida kaunistasid kuninglik kroon, kuninga ja kuninganna initsiaalid ning kiri *pax florea* (õitsegu rahu), kust lasti "palju rakette, lusti- ja tulekuule".

Raamatu autor tõdeb, et kuninglik riitus oli laiemas plaanis ka poliitiline akt. Kirjeldatud riituse abil kujundati pilt aktuaalsest poliitilisest olukorrast, uuest kuningannast ja tema rollist ühiskonnas. Linna sissesõidu kõige olulisemaks teemaks oli rahu, sest alles äsja, 1679. aastal, oli lõppenud sõda Taaniga. Kuninganna saabumine oli ühtaegu nii faktiline kui ka sümboolne toiming, mis kinnitas rahu kätte jõudmist ja andis garantii, et see on püsiv. Rahu muutus seega riituse kaudu tegelikkuseks.

Teiseks sõnumiks oli pildi vahendamine Ulrika Eleonorast, kuid mitte isiku, vaid kuningannana nende omaduste ja voorustega, mida tal selle rolli täitmiseks loodeti olevat. Enamik neist on üldise iseloomuga, mida oodatakse ka teistelt kuningannadelt, kuid leidub ka spetsiifilisi jooni. Halastus ja emaarmastus oli kuninganna rolli fundamentaalne osa. Tema tähtsaimaks ülesandeks oli troonipärija sünnitamine, mis garanteeriks dünastia püsimise ning tähendaks pikemas perspektiivis järjepidevust ja turvalisust kogu maale. Riigi võrdlemine perekonna või majapidamisega polnud iseenesest midagi uut, kuid isevalitsemise esimesel kümnendil leidis see erilist rõhutamist.

Edasi pidi kuninganna olema vooruse ja vagaduse peamine kehastaja ning seeläbi eeskujuks alamatele. Mainitud kontekstis näib Ulrika Eleonora ametlik roll langevat kokku tema isikuomadustega. Vähem oluline pole samuti asjaolu, et eelkõige kuninganna ümber koondunud daamide ring oli esimeseks paigaks Rootsis, kus kinnistus pietistlik mõtteviis.

Ulrika Eleonora sissesõit pealinna oli Mårten Snickare järgi tõlgendatav ka üleminekuriitusena. Sarnast fenomeni on antropoloogid fikseerinud paljudes erinevates kultuurides. Riituse käigus omistatakse erilist kaalu just füüsilisele ümberpaiknemisele **väljastpoolt** mingit piiri **sissepoole**, hõlmates seega järgmisi elemente: lahusolek, üleminek ja inkorporeerimine ehk liitumine. Kõik need faasid on jälgitavad ka Ulrika Eleonora Stockholmi sisenemise puhul.

Enne sissesõitu asub kuninganna väljaspool linna, lahutatuna kuningast ja alamatest. Linna sõidab ta üksinda, s.t ta tuleb väljast. Pärast sissejuhatavat lahusolekut toimub üleminek – triumfiväravate läbimine. Esimese triumfivärava juures tervitavad teda linnajuhid, teise juures ootavad seisused, kes esindavad kogu riiki. Pärast kolmandat väravat on lõpuks kuninga kord. Sissesõit näitlikustab seeläbi kuninganna järk-järgulise inkorporeerimise seisusühiskonda. Geograafiline sõit Jakobsdalist linnaväravate ees kuningliku lossini Stockholmi südames muutub sümboolseks reisiks läbi kogu ühiskonna. Tegemist on kulgemisega, mille suund ja siht osutavad selgelt võimukeskuse poole. Topo-

graafiline ruum ise tõstetakse tseremooniaruumi tasemele, mida väljendavad juba nime-
tatud triumfivärvad ja teised dekoratsioonid piki protsessiooni liikumise teed.

Kroonimine tähendas aga Ulrika Eleonora kaasamist kuninglikku sfääri ning kindla
suhte loomist kuninganna ja Jumala vahel. Valitsejate kontakti oma alamatega vaadeldi
analoogsena vanemate ja laste vahekorrale.

Kolmteist aastat pärast suursugust saabumist Stockholmi suri Ulrika Eleonora veel
enne 37. eluaasta täitumist. Tessini ees seisis ülesanne matusepaik vastavaks otstarbeks
kohandada. 1634. aastast alates oli matusepaigaks Riddarholmi kirik (Riddarholmskyrka).
Tessinile ei tundunud aga varagootikast pärit ja hilisematel sajanditel korduvalt ümber-
ning juurdeehitatud ebareeglipärane ja asümmeetriline kirikuruum piisavalt väärikas.
Küpses otsus varjata olemasolev ja kujundada ruum ajutiselt ümber.

Kiriku rüütamine kuninglikuks matuseks sobilikku leinarüüsse polnud iseenesest
Tessini väljamõeldis. Rootsist on vähemalt Gustav Vasa muldasängitamisest teada kiriku
dekoreerimine musta kangaga ning surma, au ja igavest elu kujutavate sümbolitega. Tessin
läks veelgi kaugemale ja seadis sihiks kiriku interjöörü täieliku arhitektuurilise ümberku-
jundamise. Puidu ja tekstiili abil "võluti" gooti kirikusse ajastukohane barokkruum. Osa
aknaid kaeti paneelidega, lõunapoolsesse külglöövi ehitati matuseliste tarbeks ajutine
tribüün, hauaplaatidega kaetud ebatasasele kivipõrandale pandi sile puupõrand. Alla võeti
ka orel, et seeläbi vabaneks rohkem ruumi pinkidele jne (lk 85–90).

Kõige rabavam element matuselistele võis olla kirstu kohal kõrguv umbes 5 m kõrgu-
ne ja aluse juurest 3,5 m laiune püramiid. See oli laest rippuv raamistik, mida kattis
inskriptsioonide ja sümbolitega maalitud taft. Püramiidi hoidsid nurkadest näiliselt üle-
val neli 2,5 m kõrgust tiivulist figuuri. Püramiid, mida juba Vana-Egiptuse aegadest seos-
tati mh surematuse ja igavikuga, leidis kindla koha Euroopa matusearhitektuuris alates
16. sajandi alguse Itaaliast. Oluline oli püramiid paigutada haa või kirstu kohale, mis
pidi selgelt demonstreerima igavese elu triumfi surma üle.

Ulrika Eleonora matusetseremoonia puhul oleks siis tegemist järgmise tõlgendusega.
Kirstus puhkab surnud, kuid veel matmata keha kui väga konkreetne pilt surma võidust
maise elu üle. Selle kohal hõljub aga püramiid, mis sümboliseerib hinge ülestõusmise
triumfi igaveseks eluks taevas.

Kui Karl X Gustavi matustel 33 aastat varem oli raskuspunkt suursugusel ja rahvarik-
kal protsessioonil, siis Ulrika Eleonora puhul nihutati kogu hiilgus kirikuruumi. Ligi kuu
aega enne matuseid toodi kuninganna põrm väikese laevaga Karlbergi lossist Riddarholmi
kirikusse. Matusepäeval võtsid külalised, v.a kuninglik perekond, kuninglikud nõunikud
ja mõned kõrgaadli esindajad, kohad sisse kirikus. Lossist lähtuv protsessioon oli lühike.
Ees kõndis õuemarssal langetatud päi ja pikas lohisevas leinarüüs aadlimehed. Kuninglik
perekond, nõunikud ja aadlidaamid sõitsid leinakaunistustega kuuehobuserakendi tõl-
dades. Üks tühi leinatõld tähistas lahkunu sümboolset kohalolekut.

Millest niisugune suur erinevus kahe matuse tseremooniate vahel? Rahvusvahelistes
absolutismi käsitlevates uurimustes ja iseäranis neis, mis puudutavad Louis XIV aegset
Prantsusmaad, on väidetud, et 17. sajandil viidi kuninglikud tseremooniad tänavate ja
väljakute avalikkusest paleede ja lossikabelite kinnistesse ruumidesse. Absolutistlikud
valitsejad olid muutunud sedavõrd enesekindlaks, et nende positsioon ei sõltunud enam
avalikest manifestatsioonidest. Pigem võib öelda, et oma üleolekut rõhutati massidest
distantseerudes.

Snickare meelest on niisugune seletus Rootsi kohta rakendatav ainult osaliselt (lk
109–111). Kuninganna surma puhul antud korraldused annavad mõista, et taotluseks oli

kõigi alamate kaasamine tseremooniatesse. Nii tuli kogu riigis helistada kirikukelli, kanda leinarõivaid ning keelatud oli pillimäng. Pärast matuseid lasti Tessini kavade järgi valmistatud dekoratsioonidel üleni valgustatult kirikus olla veel kuus päeva, et needki, kes polnud matusejumalateenistusele kutsutud, võiksid neist osa saada. Kõige tähtsamaks loeb raamatu autor aga kuningliku kantselei käsku pidada kõikide koguduste preestritel matusepäeval vastavasisuline jutlus.

Siinkirjutaja arvates ei leidu eespool öeldus vastuolu Mandri-Euroopa tavadega, sest leina pidid jagama riigi kõik alamad, osasaamine vahetust tseremooniast oli aga määratud siiski vaid vähestele väljavalitutele.

Möödus vaid napilt neli aastat, kui Rootsil seisis ees järjekordne kuninglik matus – 1697. aasta aprillis suri Karl XI. Kuu aega hiljem põles kahjutules maha Stockholmi kuningaloss. Kui veel lisada, et tegemist oli ühe raskema ikaldusaastaga Rootsi suurriigi ajaloos, siis võis kergesti tekkida tunne, et õnnetustel pole otsa ega äärt.

24. novembril toimunud kuninga matused olid niisama suursugused nagu Ulrika Eleonora omad ning kordasid suuresti viimase tseremoniaali (vt lk 118–129)¹. Leinamiseks ei jäetud aga pikka aega – vähem kui kuu aja pärast toimus truudusevandumine tollal vaid 15-aastasele Karl XII-le ning tema kroonimine.

Märkimisväärne on eelkõige sündmuste järgnevuse kiirus. Möödunud sajanditel polnud ühtegi Rootsi kuningat enne tema 17. eluaasta täitumist täisealiseks kuulutatud ning kroonimisega oodati harilikult veelgi kauem. Kiirustamist motiveeriti poliitiliste põhjustega. Riigipäev oli kokku tulnud ja oleks olnud kulukas ning aeganõudev seda uuesti kokku kutsuda. Peapõhjuseks võib pidada hoopis asjaolu, et isevalitsemisele oli tekkinud üpris palju rahulolematuid ja kardeti, et nad interregnumit eventuaalselt ära kasutavad.

Seoses kroonimistseremooniaga levisid kohe kuuldused eelseisvatest muudatustest ja, nagu hilisemad sündmused näitasid, oli niisugustel juttudel ka alust. Vaevalt et muudatuste taga oli ainult kuningas. Arvatavasti toetasid teda mitmed lähedased nõunikud, nagu nt Lars Wallenstedt, kes väitis koguni, et rangelt formaalsest vaatevinklist lähtudes pole kroonimist üldse vaja, sest Karl XII on sündinud isevalitsejaks.

Avataktiks oli truudusevande andmine. Lossi mahapõlemise tõttu toimus see kuningliku perekonna provisoorses residentsis, nn Kuningamajas. See oli krahv Karl Gustav Wrangelile kuuluv palee, kes oli selle "välja laenanud".

Ruumipuudusel toimus tseremoonia siseõues, millele Tessin oli andnud majasisese ruumi ilme (lk 131–136). Kogu interjöör oli suunatud ühe punkti, hoovi sisemuses kõrgel poodiumil paikneva hõbetrooni suunas². Tessin oli kujundamisel lähtunud kahest ruumitüübist: siseõu kui troonisaal ja kui teater. Viimasele osutavad külgedel asuvad rõdud, poolkaarekujulised pealtvaatajatribüünid hoovi ühes ning kõrgemale tõstetud lava teises otsas. Snickare järgi oli sarnasus itaalia renessansitraditsioonile omase teatrisalongo giga rabav.

13. detsembri ennelõunal asusid kõigi nelja seisuse esindajad oma kohtadele siseõue tribüünidel. Troonipärija soovil kandsid tseremoonias osalejad, tema ise kaasa arvatud, leinarüüd, austamaks Karl XI mälestust. Keskpäeval saabus Kuningamajast Karl ja istus troonile. *Entré* toimus vahetult trooni taga paikneva ukse kaudu ning tseremoonia lõppedes lahkus kuningas samast uksest. Seega ei viibinud ta kordagi alamatele määratud

¹ Karl XI leinatseremoonia läbiviimisest Liivimaal vt lähemalt: M. Laidre, Üks hä tru ja õige sullane: Elust Rootsi sõjaväes Eesti- ja Liivimaal 1654–1700. Tartu 1999, lk 417–418.

² Tegemist oli sama trooniga, mille Magnus Gabriel De la Gardie oli kinkinud kuninganna Kristiina kroonimise puhuks pool sajandit varem.

ruumis, millega rõhutati, et tegemist on absolutistliku valitsejaga. Heeroldi märguande peale andis truudusevande esmalt aadel, teksti luges ette kantseleipresident Bengt Oxenstierna. Kui ka vaimulike, kodanluse ja talupoegade esindajad olid vande andnud, järgnes kuninga käe suudlemine, mida jällegi tehti ranges vastavuses seisusliku ühiskonna rangikorraldusele. Sellega oli tseremoonia lõppenud ning kuningas lahkus oma ruumidesse.

Truudusevande eesmärk oli lojaalsussidemete sõlmimine valitseja ja alamate vahel, kinnitamaks ühiskondlikku hierarhiat ning rõhutades kuninga täielikku ülimuslikkust. Tseremoonia ise järgis mustrit, mis oli selleks ajaks enam kui sada aastat vana. Sigismundi kroonimisest alates 1594. aastal olid kõik järgnevad samasisulised tseremooniad kuni 1675. aastal toimunud Karl XI kroonimiseni leidnud aset Uppsala lossiõues. Ka protseduuriline käik oli kogu selle aja püsinud enam vähem sama. Karl XII puhul oli aga erandiks see, et truudusevanne anti **enne** kroonimist.

13. sajandisse tagasiulatuva tava kohaselt oli kuningas esmalt andnud nn kroonimisvande, kus ta lubas järgida riigi seadusi ning kaitsta oma alamaid. Nelja seisuse truudusevanne **pärast** valitseja kroonimist oli omakorda olnud ülekantud tähenduses vastus kuninga vande. Teisiti öeldes: alles pärast seda, kui kuningas oli lubanud valitsejana täita oma kohuseid, vastasid alamad omapoolse truudusekinnitusega. Kuninga ja alamate vahel sõlmitud sidemed kätkesid seega vastastikuseid kohustusi ja õigusi. Karl XII kroonimisel andsid alamad aga truudusevande, ilma et kuningas oleks kroonimisvannet üldse andnud. Nagu õige peatselt selgus, oli nimetatud punkt kroonimistseremooniast üldse maha tõmmatud. Kõigile pidi selge olema, et kuninga võim on absoluutne ning isegi riigi seadustest ülimuslik.

Päev hiljem, 14. detsembril, toimus kroonimine ja võidmine. Hommikul kogunesid kuninglikud nõunikud ja ülejäänud aadel Kuningamajja, kõik endiselt leinarüüdes. Tee Wrangeli paleest kirikuni oli palistatud sõduritega. Suurkirikus asusid juba varakult oma kohtadele vaimulikkond, kodanlased ja talupojad. Seejärel asus teele kroonimisrongkäik.

Tänapäevane bankett Karl XI galeriis.

Kõige ees kõndis õuemarssal saadetuna ühest timpani- ja kuuest trompetimängijast, neile järgnes aadel tõusvas rangijärjestuses. Kolm kuninglikku nõunikku kandis igaüks ühte regaali – võtit, riigiõuna ja mõõka. Edasi tuli leinarüüs kuningas, kes ratsutas baldahhiini all, mida kandsid vaheldumisi kuninglikud nõunikud, kindralid ja maapealikud. Karlil oli kroon peas ja skepter käes. Kuninga järel kandis üks tema nõuniste riigilippu. Järgmisena talutati hobust, kellega kuningas pidi kirikust tagasi ratsutama. Protsessiooni lõpetasid Tema Majesteedi paažid ja lakeid ning 30 ratsaihukaitsevaelast.

Kiriku uksele ootasid riigi piiskopid. Pärast jutlust läks hõbetroonil istunud kuningas altari juurde, võttis peast krooni, pani kõrvale skeptri ja laskus põlvili. Peapiiskop võidis püha õliga tema meelekohti ning

randmeid, lugeses samal ajal palvet. Siis pani kuningas endale ise krooni pähe, võttis kätte skeptri ja istus tagasi troonile. Ülemmarssali märguande peale lasti mitmel pool linnas kogupauke. Psalmilaulmise järel lõpetas jumalateenistuse Turu piiskopi Johannes Gezeliuse ettelootud õnnistus.

Õhtul sai rahvaski oma osa – vardas küpsetatud härjaliha ja purskkaevust voolavat veini. Kuningamajas toimus samal ajal kindlat rituaali järgiv pidulik kroonimissööming. Kroon peas ja nõunikest ümbritsetuna einestas kuningas algul üksinda. Alles pärast seda, kui valitseja oli oma ruumidesse tagasi pöördunud, serveeriti toit järgemööda leskkuningannale, teistele kuningliku perekonna liikmetele ning aadlile vastavalt viimase rangile. Mitteaadlike söömaaeg leidis aset linna mitmes eri paigas.

Teatavasti seisneb riituse intellektuaalne ja emotsionaalne tugevus korduvuses ja järjepidevuses. Riitust moodustavate tegevuste, sõnade ja liigutuste kordamisega täpselt ühesugusel moel läbi aegade luuakse side tänapäeva ja mineviku vahel. Eraldiseisval riitusel on seega kindel koht pikas traditsioonis, mis läbi ta tõuseb muutuvast tegelikkusest kõrgemale ning saab sügavama tähenduse ja autoriteedi. Seepärast pole ka üllatav, et rituaalide toimumise skeemid on ajale väga vastupidavad ja elavad üle suuri muudatusi ühiskondades, kus need aset leiavad.

Nimetatud kontekstis on tähelepanuväärne, milliseid tähendusrikkaid ja drastilisi muudatusi võrreldes varasemaga kätkes endas Karl XII kroonimine. Kõige silmatorkavam oli, et kuningas ei lasknud end kroonida peapiiskopil, vaid kandis krooni juba kirikusse minnes ning asetas pärast võidmist selle endale ise tagasi pähe. See tekitas ka laia rahulolematust riigipäeval, kusjuures protesteeriti esmajoones vana traditsiooni välise muutmise, mitte aga sisulise tähenduse (Karl XII kui sündinud isevalitseja) vastu. Teiseks ei leidnud kroonimine aset Uppsalas, nagu siiani tavaks, vaid Stockholmis. Selle muudatuse kasuks rääkisid siiski praktilised kaalutlused, sest ühenduses vana kuninga matustega oli riigipäev kokku tulnud pealinna.³ Kohavalik polnud siiski unikaalne, sest juba Magnus Erikssoni kroonimine 1336. aastal, samuti Kristiina kroonimine 1650. aastal ja Ulrika Eleonora kroonimine 1680. aastal, olid kõik aset leidnud sealsamas.

Absolutistliku Rootsi viimaseks suuremaks peoks, mida Tessin korraldas, kujunes Narva all 1700. aasta novembris saavutatud võidu tähistamine⁴. 5. veebruar 1701 oli kuulutatud ametlikuks tänapühapäevaks. Üle kogu maa peeti jumalateenistusi. Selle kõrval toimusid ka ilmalikud pidustused. Tessin polnud vastutav mitte üksnes teostuse eest, vaid talle langes osaks samuti au juhatada kuninglikku perekonda erinevate illuminatsioonide juurde ja selgitada nende tähendust.

Plafon Sofia Magdalena magamistoas.
Kunstnikud G. Th. R. Taraval ja A. B. Monnoyer.
Valminud 1732–1734.

³ Ulrika Eleonora Noorema kroonimine 1719. aastal oli viimane suurem kuninglik tseremoonia, mis toimus Uppsalas.

⁴ Hedvig Eleonora ja Karl XII matused vastavalt 1717. ja 1719. aastal ei küündinud säilinud kirjelduste kohaselt aastaid väldanud sõja tõttu varasemate kuninglike matuste hiilgusele ning samuti Ulrika Eleonora Noorema kroonimine 1719. aastal ning Fredrik I kroonimine 1720. aastal polnud enam nii suursugused kui varasemad tseremooniad.

Keskseks oli Stockholmi linna kulul Brunkebergi mäele püstitatud astmikipüramiid, mille nelja külge ehtisid ladinakeelsed inskripsioonid. Ehitis oli vähemalt 25 m kõrge ning alus 15 m lai. Materjalina oli kasutatud jämedaid palke, mis olid jagatud ühtekokku 19 trepiastmeks. Igal trepiastmel oli meetrikõrgustest läbipaistvatest tähtedest tekst. Tähtedevaheline ruum oli kaetud eriliselt töödeldud musta papiga. Püramiidi sisemuses paiknes tervelt 2500 traanilampi, mis tõid kirjatähed mustal tagapõhjal hästi esile. Helendav tekst, mis oli nähtav enamikus kohtades kogu linnas, kirjeldas ladina keeles Karl XII võitu. See algas sõnadega *ecce venit, ecce vidit, ecce vicit*. Vastavad abinõud olid tarvitusele võetud tuleohutuse tagamiseks ning 120 inimest pidid süütama lampe ning jälgima, et need korralikult põleksid. Illuminatsioone oli aga veel teisigi (lk 159–166).

Mõni aeg pärast tänapühapäeva kanti Kuningamajas ette võidu auks kirjutatud ballett. Muusika oli komponeerinud õukonna kapellmeister Andreas von Düben ning prantsuskeelse teksti autor oli teatritrupi näitleja François de la Traverse Sévigny, kes omakorda juhindus Tessini koostatud visandist. See muusikapala on kättesaadav ka tänapäeva kuulajatele⁵.

Raamatu autor peatub lühidalt ka võidu tähistamisel armee talvekorteris Laiusel (lk 168–169) ning mainib ilutulestiku korraldamist Hamburgis Karl XII auks.

Lõppsõnas polemiseerib Snickare teemal "Isevalitsuse riitused ja ruum" (lk 179–185). Riituse funktsiooniks on tema sõnutsi ühiskonna kooshoidmine ajas ja ruumis. Üks võimalusi, kuidas seda teha, oli ühiste väärtuste ja arusaamade rõhutamine ja esiletõstmise kaudu. Ainuvalitsust hoidis seega koos paljude eri ühiskonnakihtidest pärit inimeste ühesugune arusaam sellest, kuidas ühiskond pidi olema organiseeritud ja välja nägema.

Tähtis on ka ruum, kus toimub inimeste omavaheline kommunikatsioon ja kontakt. 17. sajandi Rootsis oli üheks selliseks paigaks kindlasti kirik. Hilisema aja uurimused on tõestanud, et pilt kirikust kui ülemkihi käepikendusest on tugevasti lihtsustatud. Pigem võib kirikut pidada kohaks, kus ülemkiht vaimulike kui vahelüli abil sai kokku alamkihiga. Ka riitusi võib iseloomustada kohtumispäikadena ühiskonna eri gruppide vahel.

Õeldus väljendubki võib-olla tseremoonia üks tähtsamaid aspekte. Ritualiseeritud kohtumistes ülemkihi ja alamate vahel formeerub pilt ühiskondlikust kokkukuuluvusest ja osalusest. Selline osalus ei eelda, et ühtesid ja samu väärtusi jagataks absoluutselt kõigi poolt ja kõigile, kuid see eeldab ühist ruumi, kus erinevad ühiskonnagrupid kokku saavad.

Eelnevatel lehekülgedel on peamiselt esile tõstetud Mårten Snickare raamatu igapäevaeluline dimensioon. Teos ise on aga palju mitmekülgsem, kätkeas endas ka arhitektuuri- ja ideeajalugu. Kohati oleks soovinud näha suuremat võrdlust Rootsi ja ülejäänud Euroopa vahel ning samuti mõneti põhjalikumat süvenemist Rootsi suurriigi enda oludesse, mis oleks sisule kaalu juurde andnud. Iluveaks võib seejuures lugeda väidet, mille järgi Põhjasõda algas Taani rünnakuga Holstein-Gottorpi vastu (lk 174). Ei maksa aga unustada, et Snickare lähtepunktiks on olnud eeskätt kunstiajalugu ning selle vaatenurga esitamisega tuleb ta hiilgavalt toime. **T**

Illustratsioon lk 4: skulptuurigrupp Karl XI portreega galeriifriisil.
Kunstnikud René Chauveau ja Jacques Fouquet.

Fotod väljaandest: The Royal Palace. Stockholm.
Fotograaf Alexis Daflos.

⁵ Musica Sveciae: Musik på Tre Kronor. MSCD 306–307 (2 CD). 1995.